

El «punt zero» després de Lisboa, 1898*

Lúis Humberto Marcos

Centro de Formação de Jornalistas
Porto

Resum

L'autor de l'article situa l'evolució de la recerca sobre comunicació de masses a Portugal dins del seu context històric i geogràfic. Fa un recorregut a través dels canvis produïts en les polítiques de comunicació. D'acord amb l'impuls que ha experimentat gràcies, sobretot, a la seva integració a Europa, Portugal tendeix actualment a incrementar el pes dels estudis sobre comunicació de masses en l'estructura acadèmica.

Paraules clau: estudis sobre comunicació de masses a Portugal, condicionants historicogeogràfics.

Resumen. *El «punto cero» después de Lisboa, 1898*

El autor del artículo sitúa la evolución de la investigación sobre comunicación de masas en Portugal dentro de su contexto histórico y geográfico, haciendo un recorrido a través de los cambios producidos en las políticas de comunicación. Acorde con el impulso experimentado a raíz, sobre todo, de su integración en Europa, Portugal tiende actualmente a incrementar el peso de los estudios sobre comunicación en la estructura académica.

Palabras clave: estudios sobre comunicación de masas en Portugal, condicionantes histórico-geográficos.

Abstract. *The starting-point of Lisbon, 1898*

The author of this article places the evolution of research into the mass media in Portugal within its historical and geographical context, reviewing the changes which have taken place in communication policies. True above all to the impetus provided by its integration within Europe, Portugal is currently tending to emphasise the importance of studies on communication from within the academic structure

Key words: studies on mass media in Portugal, historico-geographical factors.

* Traduït per JACQUELINE DONOYAN.

La investigació en comunicació de masses a Portugal tot just està començant ara. Els gairebé cinquanta anys de dictadura, l'endarreriment social i econòmic, i el retard en la legislació sobre l'ensenyament de la comunicació poden considerar-se els tres principals agents per a la justificació d'aquest «punt zero» en la investigació portuguesa.

Aquest treball comença amb una breu descripció del país. De seguida es remarquen els períodes més representatius en l'evolució dels mitjans de comunicació durant els darrers vint anys. I després, s'analitza el desenvolupament del procés d'investigació sobre la comunicació de masses.

Pel que fa al començament tardà de l'ensenyament de la comunicació social, es contradiu la tesi nord-americana que atribueix als Estats Units la creació, el 1908, de la primera escola de periodisme del món. Nou anys abans, l'Escola Superior de Periodisme va ser creada a Europa, a París, i el seu origen va ser el 5è Congrés de la Premsa Internacional, celebrat a Lisboa el 1898, durant el qual es van prendre decisions sobre la formació professional.

1. Context polític, social i cultural

Situat a la punta occidental d'Europa, Portugal és, a meitat dels anys cinquanta, el novè país en termes de població (9,865 milions d'habitants) i és l'únic on el nombre d'habitants va disminuir entre el 1983 i el 1993¹ El sistema polític és semipresidencial, basat en una democràcia parlamentària desenvolupada a partir de l'anomenada «revolució dels clavells», que el 1974 donà fi a quaranta-vuit anys de dictadura.

Portugal va ser el penúltim país de l'Europa occidental que es va alliberar de la dictadura, i aquesta «revolució sagnant» va obrir el camí al procés de democratització a Espanya, que començà lentament el 1976. La falta de democràcia va significar que cap dels dos països ibèrics fossin aptes per integrar-se a la Comunitat Europea, i fins al 1986 (l'1 de gener) Portugal i Espanya no van aconseguir entrar en la CEE com a membres.

Després de deu anys de govern de centre-dreta (PSD-Partit Social Democràtic), Portugal és dominat, cap al final del 1995, pel «partit rosa» (PS). Amb majoria en les eleccions locals, al Parlament Europeu i al Parlament Nacional, els socialistes tenen també al seu exsecretari general, Mário Soares, per president de la república.

El sistema de govern és altament concentrat a Lisboa, i Portugal posseeix dues regions autònomes, amb parlaments i governs regionals: les Açores i Madeira. Es troben en una situació *sui generis* els territoris de Macau (que seran integrats a la República Xinesa a finals de segle) i Timor occidental, envaït el 1975 per Indonèsia, sense cap imposició de les lleis concernents als drets internacionals, malgrat el genocidi i la condemna de les Nacions Unides.

1. *Anuário Eurostat-95*, Lisboa, 1995.

El principi d'ésser «orgullosament sol», practicat per Salazar, va aïllar Portugal del desenvolupament d'altres països europeus, col·locant-lo en el darrer lloc (en salut, educació, habitatge, transport i comunicacions, ús de l'herència cultural, etc.). Fa vint anys, malgrat el creixement econòmic confirmat els últims deu anys, els indicadors per al desenvolupament i el benestar eren desfavorables a Portugal.

Per exemple: la mortalitat infantil és encara la més alta d'Europa —11 per 1.000 (112 per 1.000 a l'any 1960)²—; el 75% de la població té menys de sis anys d'escolarització (cens del 1991, Institut Nacional d'Estadística); el nivell d'alfabetització és molt baix, amb el 79% de la població que no passa el segon grau;³ el nombre dels graduats universitaris és de 18.000⁴; el 59% dels portuguesos posseeixen habitatge i cotxe propis⁵; el consum personal per habitant és el més alt de la UE en «alimentació, begudes i tabac» (10,3 ecus)⁶, i un dels més baixos en «recreació i educació» (5,7 ecus)⁷; un 62,9% de la població no acostuma comprar llibres i, encara que cada any hi hagi més gent que en llegeix i en comprí, «el nombre de llibres llegits i comprats és menor en una base individual»⁸.

D'altra banda, mentre creix l'índex d'audiència televisiva (un dels més alts d'Europa, amb més o menys quatre hores diàries), disminueixen l'assistència al cinema i la lectura de diaris.

Alguns detalls són realment il·lustratius del fenomen. El nombre de visites al cinema per capita és d'1,20 a l'any⁹; el nombre de cinemes és de 24 per cada milió d'habitants¹⁰; entre 1975 i 1990 les sales de projecció s'han reduït en un 50% aproximadament¹¹; contràriament al que passa a Espanya i a Grècia, la circulació dels diaris està disminuint a Portugal, el darrer índex conegut estableix una relació de 38 còpies per cada mil habitants, amb una circulació diària global de 400.000 còpies¹².

2. De l'alliberació a la concentració

Des del 25 d'abril de 1974 fins ara s'han viscut vint anys de canvis importants als mitjans de comunicació i al periodisme portuguesos. Han tingut lloc molts

2. Font: Unesco, 1993, *Visão*.

3. *Público*, 18/10/95, informació de l'Estudo Nacional de Literacia.

4. Informació per a 1991, *Eurostat-95*.

5. Markest, *Visão* 09/06/95.

6. *Eurostat-95*.

7. Ídem.

8. *Hábitos da leitura e compra de livros em Portugal*, APEL, Lisboa, 1995, p.21.

9. Font: Screen Digest/BFI, citat als documents de presentació del grup Lusomundo, octubre de 1995.

10. Ídem.

11. Traquina, Nelson (1994), «As indústrias culturais em Portugal: a alta definição no triângulo do audiovisual», *Cultura y Comunicación Social: América Latina y Europa Ibérica*, Barcelona, Centre d'Investigació de la Comunicació, p. 27.

12. *World Press Trends*, París, Fiej, 1995.

canvis en el camp de la legislació, en el sistema de la propietat, en l'organització de companyies, en l'ètica, en l'educació i la formació, en la tecnologia, etc.

En síntesi, podem identificar quatre períodes diferents des de 1974 fins a 1995:

- 1) **Alliberació** i llibertat d'expressió, el 25 d'abril de 1974.
- 2) **Estatalització**. Diaris estatals (gairebé tots) i radiodifusió estatal, resultants de la nacionalització dels bancs i de les companyies d'assegurances, l'11 de març de 1975.
- 3) **Reprivatització** dels diaris, iniciada el 1988 amb el diari *A Capital* i acabada el 1991 amb *O Diário de Notícias*.
- 4) **Liberalització audiovisual** (de la ràdio el 1988 i de la televisió el 1992).

Sols amb la segona esmena de la Constitució de 1976, l'any 1989, i amb l'aprovació de la Llei de la televisió al setembre de 1990, va ser possible la privatització de la ràdio i de la televisió. Una controvertida competència pública va concedir a SIC i TVI (vinculades a la Església catòlica) els dos canals disponibles. RTP —l'empresa que «té la imatge de l'estat de l'Estat»¹³ des de la seva primera emissió el 1957— continua en possessió dels dos canals que existien prèviament (Canal 1 i TV2).

Establert com una «organització única» a Europa, un dels nous canals de televisió —SIC— superà la televisió estatal, que fins l'any 1992 era l'única cadena de televisió portuguesa en funcionament. Amb una majoria a les mans del l'exprimer ministre, el Sr. Pinto Balsemão, que és actualment un magnat en la indústria dels mitjans de comunicació a Portugal, SIC ha estat des del maig de 1995 el canal més vist pels portuguesos. Confirmant una tendència aparent des de la meitat de l'any, SIC va acabar el 1995 amb una audiència del 46% de telespectadors, mentre que el canal de l'Estat, RTP-Canal 1, va aconseguir-ne el 33%¹⁴.

La reprivatització de la premsa i la liberalització de l'audiovisual començaren a engegar-se, cap al final dels anys vuitanta, amb l'establiment d'importants grups de mitjans de comunicació, amb la inversió concentrada en alguns mitjans.

Tanmateix, contràriament al que va passar fins al 25 d'abril de 1974, quan els principals diaris eren en mans de grups financers, els grups acabats de formar-se sorgiren de l'interior del seu propi sector, i no pas dels sectors implicats en les inversions financeres externes als mitjans.

El 1988, el secretari de comunicació de l'Estat, Albino Soares, remarcà els riscos d'una «nova polèmica». En un debat titulat «Reprivatització de la Premsa:

13. Paquete de Oliveira, José Manuel (1992), «A integração Europeia de Comunicação Social», *Análise Social*, vol. xxvii (117-118), (4-5), p. 1005.

14. Estimacions basades en els elements de l'AGB Portugal, *Expresso*, 05/01/96. Canal 1 i TV2 són tots dos propietat de RTP. TV2 es troba en la quarta posició (9,9% de l'audiència) i TVI, canal vinculat a l'Església catòlica, en el tercer lloc (10,7%).

present i futur», que tingué lloc a Porto, declarà: «Considerant el monopoli estatal i l'abús polític, gairebé sempre amagats en la relació entre l'Estat i el sector públic de la comunicació social, el lliure joc de la competència sembla conduir a una polèmica: la concentració progressiva dels diferents mitjans de comunicació a mans de grups econòmics i el subsegüent creixement de les poderoses empreses multimèdia»¹⁵. El mateix membre del govern va afegir: «L'Estat ha de prevenir la concentració dels mitjans de comunicació»¹⁶. Així, l'Estat ha de responsabilitzar-se de l'aturada d'aquesta concentració amb regles adients, però en realitat s'hi ha fet ben poca cosa. Els principals mitjans portuguesos esdevenen propietat de pocs grups, i no s'hi ha sentit cap queixa.

A més de l'Estat, que controla la RTP (Radiotevisão Portuguesa), la RDP (Radiodifusão Portuguesa) i l'Agència Lusa, hi ha sis grups que dominen la indústria dels mitjans de comunicació a Portugal¹⁷:

1. El grup Lusomundo, amb una majoria clara, posseeix dos dels diaris més importants (*Jornal de Notícias* i *Diário de Notícias*), les revistes *Notícias Magazine* i *Grande Reportagem*, Radio TSF (una de les més influents), la principal cadena de distribució de pel·lícules, una impremta (Naveprinter), una distribuïdora de diaris (Deltapress), una companyia de televisió per cable (Multicanal), dues cases editores de llibres i accions a TVI, a més de participar en contractes amb socis estrangers en l'àrea del cinema, la música i els jocs de vídeo (Warner Lusomundo-Cines de España, Disney Home Video, Warner Home Video, Paramount, MGM, Morgan Creek i Sony).
2. El grup Balsemão, que controla SIC, posseeix el setmanari portuguès de més circulació —*Expresso* (130.000 còpies)—, el diari del vespre *A Capital*, les revistes *Caras* i *Exame*, dos títols esportius, una impremta (Imprejournal) i participacions en la major distribuïdora portuguesa (VASP).
3. El grup Presselivre, propietari del diari *Correio de Manhã* i de les estacions de ràdio Comercial, Manhã Radio i Nostalgia, també té participacions en la distribuïdora VASP i publica revistes del cor i esportives.
4. El grup Impala, líder de l'anomenada «premsa popular femenina» (premsa del cor), que publica la revista de més circulació a Portugal —*Maria*, amb gairebé 325.000 còpies— ha diversificat els seus interessos envers les arts gràfiques, el turisme, la informàtica, la moda, els perfums, i també té participacions a SIC.

15. Soares, Albino (1990). «Liberalização e transnacionalidade», *Cadernos de Jornalismo*, núm. 7, CFJ, Porto, p. 17.

16. Ídem.

17. La compilació d'aquestes dades és el resultat de la lectura de l'article «Os grupos nos media portuguesas», Fernando Correia, *Vértice*, núm. 67, juliol-agost de 1995, Lisboa, p. 73-87. Relatário de Contas do *Público* de 1994, revista *Meios* d'AIND.

5. El grup Soci, a més d'editar un setmanari, *O Independente* (90.000 còpies), és líder en la premsa econòmica, ja que és el propietari de gairebé tots els títols d'aquesta temàtica.

6. Finalment, encara que no es defineixi com a grup econòmic, però que compta amb una significació important, trobem l'Església catòlica, la qual, mitjançant el *Lisboa Veú*, és propietària de l'estació Ràdio Renascença, líder en audiències, i d'una gran participació en TVI, i també de diverses publicacions regionals. L'AIC -Associação de Imprensa de Inspiração Crista (L'Associació de Premsa d'Inspiració Cristiana), creada el 1993, controla 178 publicacions, és a dir, dos milions de còpies per mes.

Alguns d'aquests grups, com Balsemão i Soci, tenen una participació estrangera important. Fa pocs anys, alguns grups estrangers, vinculats a grans publicacions en el sector dels mitjans portuguesos, s'hi van mostrar interessats. A més de TV Globo (televisió brasilera considerada com la quarta cadena televisiva mundial), sòcia privilegiada de SIC, el grups Prisa/El País, L'Expresso/La Republica i Edipress/Tribune de Genève tenen també importants participacions en la premsa portuguesa.

El grup Prisa i l'empresa internacional La Republica posseeixen el 30% (15% cadascuna) del capital del diari *Público*, que pertany majoritàriament a Belmiro de Azevedo Sonae, un dels directors més importants de la indústria portuguesa de l'actualitat.

Público és un dels diaris més moderns i es publica des del març de 1990, tant a Lisboa com a Porto. Aquest diari esdevingué aviat una referència important per a la premsa diària portuguesa. Es troba en el tercer lloc, amb 72.925 còpies per dia, després del *Correio da Manhã* a Lisboa (81.050) i el centenari *Jornal de Notícias* a Porto (87.713), segons els indicadors per als tres primers mesos del 1995¹⁸.

3. L'educació tardana

L'aïllament anterior al «25 d'abril» va fer de Portugal el darrer país de l'Europa occidental a promoure l'ensenyament reconegut del periodisme. El règim depositat l'any 1975 no va permetre l'ensenyament dels estudis dels mitjans de comunicació, malgrat les diferents propostes i el fet que Portugal hagi estat «el primer que va reconèixer oficialment l'Escola Europea de periodisme»¹⁹, fundada a París el 1899. A Lisboa, l'any 1898, va sorgir una decisió molt important del 5è Congrés de la Premsa Internacional: la creació d'escoles de periodisme. La proposta va ser presentada per Albert Bataille, periodista de *Le Figaro*, i va tenir el

18. Dades de l'APCT, *Meios*, juliol-agost, 1995, Lisboa.

19. Marcos, Luís Humberto (1987), «Portugal: primero a inovar, último a formar», *Intercom - Revista Brasileira de Comunicação*, Ano X, núm. 57, S.Paulo, juliol-desembre, p. 116.

suport del seu editor, Antonin Périevier, el qual no hi va poder ésser present i va enviar una declaració sobre el tema: «No hi ha enlloc cap escola amb cursos regulars ni proves al final dels quals l'estudiant pugui sol·licitar un treball en la premsa, presentant garanties reals d'una educació i d'una moralitat especials, no sols per als que els contracten, sinó també per al públic amb qui està en contacte»²⁰. La veritat és que, l'any següent va ser creada a París la primera escola de periodisme d'Europa, i tal vegada del món²¹, contràriament a les tesis proposades pels historiadors del periodisme: «Malgrat els nombrosos estudis sobre la premsa en algunes universitats alemanyes des del segle XVIII, igual que els estudis sobre periodisme a les universitats nord-americanes des del 1869, la Universitat de Missouri, creada l'any 1908, és assenyalada per Robert W. Jones com la primera escola de periodisme del món»²².

Aquesta escola nord-americana va començar a funcionar el setembre de 1908, gairebé nou anys després que l'escola de París. Malgrat això, la historiografia del periodisme nord-americà va emfasitzar el fet que la «primera escola» fos creada als Estats Units, sense tenir en compte per a res les conseqüències del 5è Congrés a Lisboa. A més de l'afirmació de Robert Jones a *Journalism in the United States* (Nova York, E.P. Dutton & Company, 1947), d'altres afirmacions semblants poden ésser trobades en la bibliografia nord-americana: Frank Mott a *American Journalism: A History: 1690-1960* (1962); John Johnston a *The News People* (1976), David Weaver a *The American Journalist* (1968).

Fundada per Dick May el novembre de 1899, l'escola creada després del 5è Congrés a Lisboa comptà amb la participació d'A.Périevier i d'A.Bataille i, el 1900, s'associà a l'École Libre des Hautes Études Sociales, dirigida per É. Durkheim²³. En l'actualitat, aquesta escola és anomenada l'ESJ (École Supérieure de Journalisme). El primer lloc atorgat als Estats Units no sols prové dels autors nord-americans, sinó que la mateixa errada també es comença pels autors europeus, que van oblidar la decisió del Congrés de Lisboa, aprovada unànimement. En *La enseñanza del periodismo*²⁴, l'autor espanyol Juan Beneyto va dir: «Els Estats Units d'Amèrica van ser els primers que van establir escoles de periodisme». D'altra banda, Bernard Voyene també va dir que: «les primeres escoles de periodisme van ser creades a les universitats del Mig-Oest d'Amèrica —dirigides especialment a la formació del quadre mitjà, cap al 1880— La idea arribà a França l'any 1899, importada per Dick May»²⁵.

Portugal va deixar passar el temps i sols el 1979 s'inicià l'educació en mitjans de comunicació oficialment reconeguda. Fins aleshores, només hi havia una escola privada (Escola Superior de Meios de Comunicação Social) entre

20. Marcos, Luís Humberto (1986), *Formação Profissional: começo e futuro*, al Segon Congrés de Periodistes portuguesos (conclusions, tesis, documents), Lisboa, S.J., p. 281.

21. Ídem, p. 282.

22. Íbidem.

23. Íbidem.

24. *Enciclopèdia del Periodismo*, Nicolás González Ruiz, Madrid, Noguer, 1966, 4a ed., p. 453.

25. *Les Journalistes Français*, París, CFPJ, 1985, p. 227.

el 1973 i a començament dels anys vuitanta, però sense cap reconeixement oficial. El primer títol va ser atorgat a la Universidade Nova a Lisboa l'any 1979, i el segon, el 1980, a l'extensió de l'Institut Superior de Ciències Socials e Políticas da Universidade Técnica de Lisboa. Tots dos cursos pertanyen a l'àmbit acadèmic i són notòriament teòrics, malgrat les diferents propostes presentades formalment des de 1941 per representants dels periodistes. Sols després de 1983, amb el naixement del CFJ —Centro de Formação de Jornalistas—, a Porto, hi hagué una educació amb una inclinació professional, que es consolidà a l'Escola Superior de Jornalismo, amb un curs de tres anys de durada, seguint altres projectes.

Des del final dels anys vuitanta es va produir un boom als cursos en comunicació. Per tot el país, llevat de les Açores i Madeira, es van crear cursos sota la iniciativa de l'ensenyament privat i de les institucions cooperatives. Cap al final de 1995, funcionaven 65 cursos aprovats en el domini de la comunicació, 47 dels quals eren en institucions privades i només 18 en universitats i escoles públiques. Aquesta proliferació de cursos, pràcticament fora de control²⁶, va rebre algunes crítiques i és considerada de vegades el resultat de la crisi en el sistema educatiu portuguès.

4. Marc històric de la investigació

La investigació portuguesa en el camp de la comunicació està clarament marcada per dècades d'espera, ja esmentades, i per la falta d'importància atorgada a la investigació, en general, i al camp de les ciències socials, en particular.

A més de les raons econòmiques —el pressupost d'investigació a Portugal és un dels més baixos a Europa (0,63% el 1992)²⁷—, també hi ha factors socio-culturals i polítics que justifiquen aquesta situació, almenys parcialment. Alguns d'aquests factors estan vinculats al sistema dictatorial que es mantingué per la força a Portugal al llarg de mig segle.

Durant la dictadura Salazar/Caetano, el món «social» era tabú²⁸ i les ciències socials, amb una tradició centenària a Portugal, van ser atrofiades pel corporativisme²⁹. Com esmenta l'historiador Vítor Sá, sobre el sistema l'any 1926: «Una ruptura violenta tingué lloc en una de les tradicions més fèrtils de la cultura portuguesa, ruptura que podem localitzar l'any 1929, data després de la qual les concepcions socials foren oficialment abolides per tal d'obrir el pas a les concepcions corporatives»³⁰.

26. Rodrigues, Adriano Duarte (1994), «O estado do ensino e da investigação da comunicação em Portugal: a Faculdade de Ciências Sociais e Humanas da Universidade Nova de Lisboa», *Cultura y Comunicación Social: América Latina y Europa Ibérica*, Barcelona, Centre d'Investigació de la Comunicació, p. 79.

27. *ID*, butlletí mensual del JNICT, núm. 10, 3a sèrie, 1995.

28. Sá, Vítor (1978), *Esboço Histórico das Ciências Sociais em Portugal*, Lisboa, Biblioteca Breve, ICP.

29. Ídem.

30. Íbidem.

Aquesta «aversió envers les ciències socials» és la raó del fet que cap curs reconegut en la «comunicació social», o senzillament en periodisme, no hagi estat mai creat, contràriament al que va passar a Espanya i a la majoria de països europeus, especialment després de la Segona Guerra Mundial³¹.

En termes molt més profunds, hom podria esmentar la càrrega heretada dels diferents sistemes de censura a través dels segles. Amb poques excepcions, «el censor com a institució ha seguit a través de la història la vida cultural portuguesa, condicionant i dirigint-ne les línies de desenvolupament»³². Més específicament, tal com ho exposa un dels millors escriptors actuals, José Cardoso Pires: «Portugal, amb 420 anys de censura en cinc segles de premsa, representa una experiència cultural amb una taxa de repressió del 84%»³³.

En aquest context, no és gens estrany que Portugal visqui, avui dia, una mena de «grau zero» en la investigació en l'àrea de la comunicació social³⁴. Fins a la «revolució dels clavells» (el 25 d'abril de 1974), els escrits portuguesos sobre la comunicació eren poc freqüents³⁵. Després de la caiguda de la dictadura, caldrà esperar gairebé una dècada per començar l'estudi sistemàtic de la comunicació. I es tracta d'un procés molt lent, malgrat l'augment dels cursos superiors, des de final dels anys vuitanta, en diferents àrees de la comunicació. Hi ha gairebé seixanta cursos superiors en les diferents àrees de la comunicació —periodisme, ciències de la comunicació, màrqueting, relacions públiques, publicitat—, però molts van ser creats els darrers cinc anys. L'augment dels cursos va respondre a les necessitats dels últims anys i també a les expectacions competitives que «la privatització dels mitjans de comunicació» (des de 1988) comencés a créixer a Portugal³⁶. Entre els anys 1993 i 1994 hi havia 8.070 estudiants inscrits als cursos superiors en el camp de la comunicació; 3.435, en periodisme, comunicació social i comunicació³⁷. No obstant això,

31. Marcos, Luís Humberto (1987), «Portugal: Primeiro a inovar, último a formar», *Intercom - Rev. Brasileira de Comunicação*, Any X, núm. 17, juliol-desembre, p. 115-118.

32. Rodrigues, Graça Almeida (1980), *Breve História da Censura Literária em Portugal*, Lisboa, Instituto da Cultura e Língua Portuguesa, p. 11.

33. Pires, José Cardoso (1977), «Técnica do Golpe da Censura», *E agora José*, Lisboa, Moraes Editores, p. 199.

34. El gran nombre de treballs sobre historiografia del periodisme portuguès no ha estat inclòs en aquesta anàlisi. Des del primer estudi publicat el 1838, escrit per Alexandre Herculano («A origem das gazetas em Portugal»), fins ara, la bibliografia de la premsa periòdica té més de 1.100 títols.

35. Un dels pocs treballs coneguts, «Sociologia da Informação», va ser publicat els anys seixanta per José Júlio Gonçalves. Dos volums amb el mateix títol van ser publicats amb els continguts de les lliçons de l'autor en el curs de Sociologia de la Informació per als Estudis Estrangers, creat el 1962, a l'Institut Superior de Ciències Socials e Política Ultramarina.

36. El procés de privatització va començar en l'àrea de la radiodifusió, ja que hi havia més de 500 estacions de ràdio il·legals. La Llei de les estacions de ràdio locals (Llei 8/87) va ser publicada l'11 de març de 1987. Vegeu-ne la cronologia del procés de legislació en *Cadernos de Jornalismo*, núm. 6, gener del 89, Porto, CFJ (sobre les estacions de ràdio locals: llei i realitat).

37. Informació de DEPGE/ME, desembre de 1995.

molts d'aquests cursos no tenen una base científica sòlida i no segueixen cap pla d'investigació visible. Hi ha una clara «contradicció entre l'increment del nombre de cursos i el progrés insuficient en el camp de la investigació»³⁸.

Portugal és, a l'Europa dels Quinze, el país amb l'índex més baix de personal consagrat a la investigació. Segons les xifres de 1992, el percentatge de la població activa que es dedica a la investigació i al desenvolupament és del 0,38%, la qual cosa col·loca Portugal en una posició no gaire còmoda: entre el països més propers (Grècia, Itàlia, Espanya i Irlanda) i molt lluny d'Alemanya, Dinamarca i França, que són al capdavant³⁹.

Contràriament a la majoria dels països europeus, a Portugal, el sector I+D té pocs empleats (el 14%). I si comparem les xifres de 1982 amb les de 1992, podem veure que hi ha hagut una reducció (del 0,5%) en el nombre de personal que treballa en I+D a les companyies⁴⁰.

Mentre que a Portugal l'Estat assumeix la principal inversió en I+D, normalment en nombrosos països desenvolupats és el sector privat qui inverteix en aquest sector. Si prenem com a referent les últimes xifres (1992) el finançament de la I+D a Portugal es distribueix de la manera següent: 59,4% (Estat); 20,2% (companyies); 5,4% (altres recursos nacionals); 1,5% (estrangers) (41). Aquest últim indicador és degut a l'ajut dels incentius de la CE.

En termes de les despeses en I+D, els sectors comercials portuguesos i grecs són els pitjors, no solament en termes absoluts sinó també relatius, amb 100 i 111 milions d'ecus respectivament, és a dir, el 0,13% i el 0,14% dels Pressupostos Generals de l'Estat⁴².

Al sector de la comunicació de masses no hi ha cap indicació, fins ara, que cap companyia portuguesa de la indústria dels mitjans de comunicació hagi promogut alguna investigació. No se'n constata cap tradició ni precedent.

5. Distribució territorial

Les poques investigacions sistemàtiques sobre la comunicació realitzades a Portugal s'han fet des de Lisboa, a la Universidade Nova de Lisboa (Facultat de Ciències Socials i Humanitats) i a l'ISCTE (Instituto Superior de Ciências do Trabalho e Empresa Departament de Sociologia).

La línia principal de recerca al Departament de Ciència de la Comunicació (des de 1979 fins a 1993 s'anomenava Departament de Comunicació Social) a la Universidade Nova es basava en la filosofia del llenguatge i en la semiòtica. No obstant això, des de fa poc temps, hi ha hagut una obertura a d'altres aproximacions, particularment a una perspectiva sociològica dirigida a la pràc-

38. Mesquita, Mário (1995), «A educação para o jornalismo » uma perspectiva sobre Portugal, *Meios*, Lisboa, setembre de 1995, p. 14-18.

39. *Recherches et Développement, statistiques annuelles*, CE, 1995, p. 109.

40. JNICT.

41. Ídem.

42. *Recherches et Développement, statistiques annuelles*, CE, Brussel·les, 1995, p. 112.

tica del periodisme i a l'anàlisi del discurs dels mitjans de comunicació. Segons el cap d'aquest departament, Adriano Duarte Rodrigues, la investigació segueix tres línies prioritàries: «L'estudi de les estratègies enunciatives, no sols al nivell de la comunicació intersubjectiva, sinó també al nivell de la comunicació institucional»; «la relació entre innovació a l'àrea de la tecnologia, de nous mecanismes per a la informació massiva i per a la identificació cultural», i «l'àrea de la imatge, en els seus diferents aspectes, des de l'estètica fins a la teoria i la pràctica del discurs»⁴³.

A l'ISCTE preval una «mirada escèptica» sobre l'anàlisi de la comunicació, en una perspectiva de l'impacte social dels mitjans, i en la recerca sobre les tipologies i els constreyniments professionals.

A Portugal hi ha només un centre d'investigació consagrat exclusivament al problema de la comunicació. Es tracta del Centre per als Estudis en Comunicació i Llenguatge, creat a Lisboa el 1984, com a extensió del Departament de Ciències de la Comunicació de la Universidade Nova de Lisboa, que publica la revista *Comunicação e Linguagem* des de 1985. En l'ampliació del mateix departament l'any 1991, fou creat el CITI —Centre d'Investigació per a les Tecnologies Interactives—, el qual ha estat desenvolupant productes multimèdia per al mercat.

El centre per a l'estudi i la recerca sociològica de l'ISCTE ha concedit algun interès al tema de la comunicació, de la qual cosa va resultar la publicació d'articles sobre sector a la seva revista *Sociologia-Problemas e Prática*.

També a Lisboa, i sota els auspicis de l'Instituto de Inovação Educacional, que depèn del Ministeri d'Educació, es dirigeixen estudis sobre l'educació de la comunicació de masses.

A Coïmbra hi ha un institut per a la llei i la comunicació (Instituto Jurídico da Comunicação) sota els auspicis de la Facultat de Dret. A més d'un curs de postgrau en Legislació de la Comunicació, aquest institut també promou la investigació en el camp legal i els intercanvis amb universitats estrangeres.

A Porto, el Centre de Formação de Jornalistas ha realitzat algunes investigacions en les àrees de la premsa i de la tecnologia multimèdia (a través de l'Instituto Multimedia) i publica regularment la revista *Cadernos do Jornalismo*.

D'entre aquestes publicacions, cal destacar *Análise Social*, una revista publicada per l'Instituto de Ciências Sociais da Universidade de Lisboa, que conté nombrosos articles, principalment de naturalesa històrica, sobre la premsa portuguesa.

Cal esmentar dues institucions, no vinculades al món acadèmic, que han contribuït en certa manera al desenvolupament d'una investigació segura en aquesta àrea: el Conselho de Imprensa (el Consell de Premsa) —creat per la Llei de Premsa l'any 1975 i extingit el 1989 amb la segona esmena— i l'Alta

43. Rodrigues, Adriano Duarte (1994), «O estado do ensino e da investigação da comunicação em Portugal: a Faculdade de Ciências Sociais e Humanas da Universidade Nova de Lisboa», *Cultura y Comunicación Social: América Latina y Europa Ibérica*, Barcelona, Centre d'Investigació de la Comunicació, p. 78.

Autoridade para a Comunicação Social (Alta Autoritat per a la Comunicació Social) —creada per la segona esmena constitucional—. El primer va promoure, el 1984, un premi per a assaigs, del qual en va resultar guanyador un treball de recerca titulat *A Liberdade de Informação e o Conselho de Imprensa* («La llibertat d'informació i el Consell de Premsa»), publicat l'any 1986. L'autor d'aquest treball fou l'actual secretari d'Estat per a la Comunicació Social, Alberto Arons de Carvalho. La segona institució va promoure el 1993 una exhaustiva enquesta d'opinió: *A violência nos meios de comunicação social* («Violència als mitjans de comunicació social»), que va ser publicada posteriorment⁴⁴.

6. Tendències

Les desigualtats existents entre Portugal i la resta de països de l'Europa dels Quinze, i la fragilitat de l'estructura productiva portuguesa significa que la relació entre el desenvolupament científic i econòmic ha de ser considerada d'una «manera particularment cautelosa». Segons un oficial d'alt rang de la JNICT, «Portugal ha de comprometre inevitablement la seva capacitat científica i tecnològica a mitjà o llarg termini si vol subordinar el seu desenvolupament tecnològic i científic a les necessitats del seu sistema productiu actual, molt marcat pels sectors tradicionals, que no es dediquen gaire a la I+D. Això vol dir que a Portugal la capacitat científica ha d'estar parcialment desconnectada de les necessitats immediates del desenvolupament econòmic»⁴⁵.

El risc de Portugal en esdevenir més perifèric augmenta amb l'estratègia nacional per a la I+D. Curiosament, el 13è Govern (Socialista), elegit l'octubre de 1995, va crear un Ministeri de Ciència i Tecnologia. Els principals objectius d'aquest Ministeri són: doblar l'esforç nacional en la investigació, fins al final de la dècada, i promoure la formació de nous col·legis amb especialització científica; estimular la investigació en companyies mitjançant alguns incentius i mesures polítiques adients.

Una reducció en els desavantatges associats amb la posició geogràfica perifèrica de Portugal assenyala el desenvolupament científic i tecnològic com a element clau⁴⁶ i per això s'espera un canvi en la situació actual. La investigació en ciències socials i humanístiques, i en particular l'àrea de la comunicació, s'ha de contemplar en aquest context. Ja en els plans del darrer govern per a la dècada dels anys noranta hi ha hagut «una prioritització» per explorar més sistemàticament la cooperació entre àrees de la ciència social i humanística i la tecnologia informativa, com ara les ciències cognitives i de la comunicació.

44. Aquest estudi va ser publicat per l'AACS (Alta Autoritat per a la Comunicació Social) amb el títol: *Os Portugueses e a violência na comunicação social* («Els portuguesos i la violència en la comunicació social»), Lisboa, 1994.

45. Rebeiro, Felix (1991), «Desenvolvimento Científico e o Desenvolvimento Económico nos pequenos países: o caso de Portugal», *Política Científica e Tecnologia para os anos 90*, Lisboa, JNICT, p. 176-183.

46. Ídem, p. 179.

Des de la segona meitat del anys vuitanta, l'educació superior ha anat guanyant pes en el marc de la I+D, que va créixer un 166,2% en termes de recursos humans entre el 1982 i el 1992⁴⁷. No obstant això, el creixement més gran en els recursos humans consagrats a la I i D, en el mateix període, va tenir lloc a les institucions privades sense fi lucratiu: 390,3%⁴⁸.

Tanmateix, a partir de l'anàlisi de la variació en la inversió en la I+D entre 1990 i 1992, s'ha confirmat que l'àrea de les ciències socials i humanístiques va passar del segon al tercer lloc. Si prenent com a fonament els mateixos valors comparatius veurem que les àrees de les ciències d'enginyeria i tecnologia van reforçar-se en el seu primer lloc amb un 34,5% del pressupost (31,91% el 1990).

El paper de les ciències socials i humanístiques en la investigació aplicada i l'enorme desenvolupament de l'educació acadèmica en l'àrea de la comunicació ens fan pensar que els anys propers hi haurà un desenvolupament significatiu de la investigació en aquest camp. Els màsters, oferts avui dia per quatre universitats (U. Nova de Lisboa —Ciències de la Comunicació; U. Beira Interior, Covilha —Comunicació Social; ISCTE, Lisboa —Comunicació, Cultura i Tecnologies; i Universitat Portucalense, Oporto —Màrqueting Financer i Informatiu), i els doctorats canviaran aviat el panorama negatiu per a Portugal en aquest sector dins el context europeu.

Hi ha una generació sencera de professors i investigadors amb un futur prometedor en el camp de la comunicació.

47. *Ibidem*.

48. *Ídem*, p. 181.